

**«Знання і могутність людини співпадають,
бо незнання причини ускладнює діяння».**
Френсіс Бекон.

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

Метою даної теми є: з'ясування студентами того, якими історичними передумовами було спричинено виникнення філософії Нового часу; розкрити її сутність і основні характерні риси; опанувати філософськими здобутками найбільш визначних мислителів того періоду; встановити зв'язок фундаментальних ідей провідних філософів Нового часу з актуальними проблемами сьогодення.

Історична обумовленість становлення філософії Нового часу.

XVII-е сторіччя відкриває наступний період у розвитку філософії, який прийнято називати філософією Нового часу. Започаткований ще в епоху Відродження процес розкладу феодальних стосунків розширюється й поглиблюється в XVII-му сторіччі.

В кінці XVI-го – на початку XVII-го ст. відбувається буржуазна революція в Нідерландах, яка відіграла значну роль в розвитку капіталістичних відносин у західноєвропейських країнах. З середини XVII ст.(1642 – 1688 р.р.) буржуазна революція розгортається в Англії, найбільш розвинутій в промисловому відношенні європейській державі. Ці ранньобуржуазні революції були підготовлені розвитком мануфактурного виробництва, що прийшло на зміну ремісницькій праці.

Розвитком нового – буржуазного – суспільства породжуються зміни не тільки в економіці, політиці й соціальних відносинах, ним змінюється і свідомість людей. Найважливішим фактором такої зміни суспільної свідомості виявляється наука, і перш за все експериментальне природознавство, яке саме в XVII сторіччі переживає період свого становлення: не випадково це сторіччя прийнято називати епохою наукової революції.

В XVII ст. розподіл праці в виробництві викликає потребу в раціоналізації виробничих процесів, а відповідно – в розвитку науки, яка б могла цю раціоналізацію стимулювати.

Розвиток науки Нового часу, як і соціальні перетворення, пов'язані з розкладом феодальних порядків і послабленням впливу церкви на суспільне життя, сприяли новій орієнтації філософії. Якщо в середні віки вона переважно узгоджувалась із богослів'ям, а в епоху Відродження – з мистецтвом, то в Новий час вона спиралась головним чином на науку і – в свою чергу – сприяла її розвитку через розробку світоглядних і методологічних засад теорії пізнання. Саме в Новий час формуються два напрямки пошуку витоків, що ведуть до достовірного знання: один – через спирання на досвід; другий – через спирання на розум. Ці два напрямки в XVII ст. отримують назву, відповідно, *емпіризму* й *раціоналізму*.

Взаємне протистояння емпіризму й раціоналізму і його подолання в філософії Нового часу.

Новий час у філософії характеризується, перш за все, зіткненням двох протилежних філософських напрямків: *емпіризму і раціоналізму*, які мали спільну для них обох мету – знаходження надійного й ефективного *методу* набуття здобуття наукового знання, але йшли до цієї мети різними шляхами.

З цих двох напрямків перший уособлювали собою француз Р.Декарт, німець Г.В. Лейбніц і політичний біженець з Іспанії, де в той час лютувала інквізиція, Б. Спіноза, який знайшов собі притулок в Нідерландах; другий – виключно англійці – Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм.

Суперечка між цими напрямками точилася навколо питання: що слід приймати за основу знань для того, щоб вони були незаперечними?

На думку Р.Декарта і його послідовників такою основою слід вважати *аксіоми*, які мають характер природжених ідей, тобто таких, що виникають в голові людини одночасно з народженням її самої (наприклад, ідея того, що будь-яке ціле більше будь-якої його частини). Оскільки аксіоми – як вважали раціоналісти – не викликають і не можуть викликати жодних заперечень,

остільки методом *дедуктивного* (від загального до окремого) умовиводу з цих аксіом можна отримати всю необхідну систему знань, що за своєю природою будуть незаперечними.

Емпіристи ж, навпаки, наполягали на тому, що єдиним підґрунтям для надбання дійсного знання може бути лише досвід. Як стверджував Дж.Локк в своєму «Досліді про людське розуміння», «в свідомості немає нічого, чого б не було раніше у відчуттях». Відповідно, єдиним можливим і необхідним методом пізнання емпіристи вважали *індукцію* (від окремого до загального) як форму логічного умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне.

Дебати між цими двома напрямками у філософії не були схоластичним марнослів'ям. Вони були народжені реальними проблемами, що виникли з нагальних потреб суспільства, яке все більш ставало капіталістичним, потребувало високих темпів накопичення знань, за допомогою яких можна розвивати науку, техніку, технологію і тим самим оволодівати багатствами природи, отримувати більші прибутки .

Звідси з необхідністю витікає гасло: «Знання – сила!», авторство якого належить *Френсісу Бекону*. Саме йому вдалося в роботі «Афоризми про тлумачення природи і царство людини» об'єднати раціоналізм і сенсуалізм: *«Ми – пише Френсіс Бекон – добуваємо не практику з практики і дослідів, а причини і аксіоми з практики і дослідів, і з причин і аксіом знову практику і досліді»*.

Френсіс Бекон розрізняє три основні існуючі пропозиції щодо шляхів пізнання:

1. «Шлях павука» – намагання здобути істини із «чистої свідомості», як це має місце у схоластиці.
2. «Шлях мурахи» – вузький емпіризм, збір роз'єднаних фактів без їх узагальнення.
3. «Шлях бджоли» – єднання обох шляхів, тобто, раціонального й чуттєвого.

Як і раціоналісти, Бекон визнає існування аксіом, але він доводить, що кожна аксіома є ніщо інше, як результат незчисленних емпіричних дій багатьох людей і закріплення цього результату в свідомості людини.

Основні здобутки філософії Нового часу.

У Новий час продовжується традиція, започаткована в епоху Відродження: являти світові вкрай різнобічно обдарованих особистостей.

Так, завдяки І. Ньютону (1643 – 1727 р.р.) через створене ним (в Співавторстві з Г.В.Лейбницем) інтегральне й диференціальне числення стало можливим виразити рух у логіці понять, а через відкриті ним три фундаментальні закони класичної механіки впритул підійти до з'ясування витоків усякого руху як саморуху. Згадаймо, наприклад, третій закон Ньютона: «Сила дії рівна силі протидії». Фактично в цьому законі йдеться про єдність і боротьбу протилежностей як суперечність.

Грандіозна робота І. Ньютона «Математичні начала натуральної філософії» стала вкрай важливою для більш глибокого розуміння того, що таке час, простір, рух.

Як сказав академік С.І. Вавілов, «без Ньютона наука розвивалася б інакше» бо у Ньютона є «пояснення всіх процесів руху без участі бога (правда, за виключенням «першопоштовха»)» (Вавілов С.И. Исаак Ньютон. – М.: Наука, 1961 г. – с. 194).

Необхідно зауважити, що мислителями Нового часу було висунуто цілий ряд ідей, до збагнення цінності яких людство зараз тільки-но наближується.

Так, наприклад, Ф. Бекон у своєму «Новому Органоні» висловив думку: «Природою не володіють, якщо їй не підкоряються» (Бекон Ф. Соч. В 2-х т. – М.: Мысль, 1978. – Т.2 – с. 78). Тобто, триста років тому Ф.Бекон підказав людству, що влада над природою полягає не в насильстві над нею, а в тому, щоб пізнавати її закони, засвоювати і застосовувати їх. Адже, як сказав Ф.Бекон, «у своїх діях людина не може нічого іншого, як тільки з'єднувати й роз'єднувати тіла природи. Решту природа здійснює всередині себе» (там же, с.12).

В «Новому Органоні» Френсіса Бекона, як і в інших його творах містяться такі ідеї, до досягнення теоретичної глибини і практичної цінності яких ми як людство ще тільки-но підходимо. Зокрема, наприклад, на думку Бекона, природа – це наш вчитель і екзаменатор, і людині не лише варто, а й вкрай необхідно бути гідним її учнем. Поки ж що ми ще не навчились належним чином вчитись у природи.

Тим не менш, Френсіс Бекон підбадьорює нас і запевняє: «Мистецтво відкриття може зростати й дійсно зростає разом із відкриттями» (там же, с.79).

Що стосується відкриттів, зроблених саме філософами Нового часу, то неможливо не дивуватись унікальній багатогранності здійсненого *Рене Декартом*. Адже саме він започаткував і аналітичну геометрію, і теорію змінних величин, і ввів у філософський ужиток поняття мислення. Його знамените: “Cogito, ergo sum”, тобто, «мислю, отже, існую» цілком можна вважати гаслом філософії не тільки доби Нового часу.

Не можна обминути увагою і іншого універсального мислителя цієї доби – *Готтфріда Вільгельма Лейбніця*. Саме йому вдалося завершити створення класичної логіки, доповнюючи три її закони, відкриті ще Аристотелем – «тотожності», «несуперечливості» й «вилученого третього» – своїм, четвертим законом: «достатньої основи». Ідея ж Г.В.Лейбніця про неправомірність абсолютизації або перервності, або неперервності, бо матерія, – за твердженням Лейбніця – це єдність перервності і неперервності – стала однією з теоретичних передумов створення Гегелем його діалектики.

Бенедикт Спіноза намагався, застосовуючи дедуктивний метод, побудувати *логічну етику*. З восьми базових визначень і семи самоочевидних аксіом він вивів 250 теорем, які й склали основний зміст його «Етики». І хоча, безумовно, саму його «Етику», взяту в цілому, неможливо прийняти за незаперечно доведену теорію, вражає самий зліт людської думки, втіленої в цьому надзвичайно незвичайному задумі. Необхідно відзначити, що у Б.Спінози етика як предмет його філософських досліджень напрочуд тісно пов'язана з етикою його власного життя. Сказавши своє «я не знаю, як викладати філософію, не стаючи при цьому руйнівником спокою», Б.Спіноза, у

повній відповідності зі своєю «логічною етикою», згодом завжди категорично відмовлявся від будь-яких спокусливих пропозицій, що постійно надходили йому з багатьох університетів Європи. Він не хотів, щоб його філософія стала служницею чиїхось політичних інтересів і особистих амбіцій.

Значний внесок у розвиток розуміння того, що таке суспільство, куди, чому й як воно рухається, у Новий час зробили Джордж Берклі й, знову ж таки, Френсіс Бекон.

Так, наприклад, Дж. Берклі в своїй роботі «Запитальник» дає відповідь на питання, в чому саме полягає багатство будь-якої держави: не в золоті й сріблі, що зберігається в підвалах банків, бо таке багатство може бути дуже швидко вичерпане, а в працелюбстві людей, що живуть в цій державі. Для працелюбства ж людей, – як наполягає на цьому Дж. Берклі – не було, немає й ніколи не буде іншої основи, крім упевненості в тому, що все, створене їх працею, не буде розкрадене, розграбоване, сплюндроване, спотворене й знищено тими, хто панує в державі.

Френсісу ж Бекону належить авторство книги під назвою «Досліди, або наставляння моральні і політичні». В ній, у фрагменті «Про високу посаду», зокрема, говориться: «Висока посада дозволяє творити як добро, так і зло; в цьому сенсі прокляття, бо для того, щоб уберегтись від зла, мало його не хотіти, треба його ще й не могти» (Соч. В 2-х т – М.: Мысль, 1978. Т.1 – с.373). Цією фразою фактично були закладені теоретичні підвалини сформульованої трохи згодом ідеї необхідності розділу влади: на законодавчу, виконавчу й судову; ідеї, пріоритет проголошення якої цілком заслужено належить видатному мислителю наступної доби в історії філософії – епохи Просвітництва – Шарлю де Монтеск'є; ідеї, провісником якої, тим не менш, слід все ж вважати саме Френсіса Бекона.

В цілому ж філософія Нового часу в особі найвидатніших своїх представників переконливо довела, що, як пізніше сказав К. Маркс, «немає нічого більш практичного, аніж хороша теорія».

Основні терміни

Деду́кція – метод дослідження, який полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовиводу, при якій на основі загального правила з одних положень, як істинних, виводиться нове істинне положення.

Емпіризм – напрям у теорії пізнання, який вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання чуттєвий досвід, применшує значення логічного аналізу і теоретичних узагальнень.

Інду́кція – у логіці форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; один з методів пізнання.

Метод – шлях дослідження, спосіб пізнання; спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети.

Методоло́гія – вчення про методи пізнання світу; сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкту її пізнання.

Раціоналі́зм – в даному випадку – напрям у теорії пізнання, що, на противагу емпіризмові, вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання розум (теоретичне мислення).

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які історичні передумови становлення філософії Нового часу?
2. Чим суттєво відрізняється філософія Нового часу від філософії епохи Відродження?
3. Поясніть зміст слів академіка С.І.Вавілова: «Без Ньютона наука розвивалася б інакше».
4. Розкрийте зміст вислову Рене Декарта: «Мислю, отже, існую».
5. Чому не можна приймати за універсальний ані індуктивний, ані дедуктивний методи здобуття об'єктивних знань?
6. Порівняйте ставлення до природи, яке міститься у висловленнях: «Природою не володіють, якщо їй не підкоряються» (Ф.Бекон), і «Ми не можемо чекати милостей від природи: взяти їх у неї – наше завдання» (І. Мічурин).

7. Як слід розуміти вислів Б.Спінози: «Я не знаю, як викладати філософію, не стаючи при цьому руйнівником спокою».

8. Що цінного для нашого сьогодення міститься в роботах найвизначніших філософів Нового часу?

Література

Основна:

Введение в философию: Учебник для вузов. В 2-х ч./ Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А. и др. – М.: Политиздат, 1989. – Ч.1. – С. 146-163.

Введение в философию: Учебное пособие для вузов. Авт.кол./ Фролов И.Т. и др. – М.: Республика, 2004 – С. 82-91.

Історія філософії: Підручник /за ред. Ярошовця В.І. – К.: ПАРАПАНЖ, 2002. – С. 155-162.

Історія філософії: Підручник/ за ред.Бичко І.В., Табачковський В.Г – К.: Либідь. 2001 – С. 64-71.

Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М.: Логос, 2002. – С.54-59.

Філософія: Навчальний посібник / за ред. Надольного І.Ф. – К.: Вікар, 1997. – с. 222 – 260.

Філософія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. – К.: Академія, 2001. – С.88-111.

Додаткова:

Виндельбанд В. История философии. – К.: Нико-Центр, 1997. – С.320-368.

Гуревич П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – С.114-120.

Реале Дж., Антисери Д. История западной философии. От истоков до наших дней. В 4-х т. – СПб., 1997. – Т.3, С.161-451.

Шаповалов В.Ф. Основы философии. От классики к современности, изд. 2-е, доп.: Учебное пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – С. 161-169.

Першоджерела:

Мир философии. Книга для чтения. В 2-х ч – М.: Политиздат, 1991. – Т.1 – С. 198 – 206; 213 – 215; 262 – 264; 327 – 329; 621 – 622. Т.2.– С. 12 – 20; 491 – 499.

Антология мировой философии. В 4-х т. Т.2. – М.: Мысль, 1970. – С. 176 – 491.